

LITVÁN GYÖRGY JÁSZI OSZKÁR című könyve forrásainak bemutatása a Polányi Társaság 2004 március 13-án megrendezett műhelyvitáján¹

GÁBOR ÉVA: Üdvözlöm a megjelenteket. Megköszöni Litván Györgynek, hogy elfogadta a Polányi Társaság meghívását, s vállalta *Jászi Oszkár* című könyvének bemutatását, amelynek gondolata, terve 30 évvel ezelőtt született meg.

LITVÁN GYÖRGY: Bevezetőben szeretném hangsúlyozni, nem könyvismertetésre készültem, mivel feltételezem, a jelenlevők ismerik, sőt talán már el is olvasták a könyvemet. Hasznosabbnak tartom egyrészt bemutatni a könyv forrásait, másrészt megvilágítani Jászi különböző kapcsolatait, amelyek igen sokrétűek és roppant érdekesek.

Gábor Éva említette, hogy 30 évvel ezelőtt született meg bennem a könyv terve.

Ezt a kijelentést helyesbítenem kell. Már a Történettudományi Intézetben tartott eredeti könyvbemutatón néhány hónappal ezelőtt korrigáltam a kezdés időpontját. Ugyanis az igazság az, hogy mintegy 50 éve kezdett el foglalkoztatni ennek a könyvnek a megírása.

Máris rátérek a könyv forrásaira. Éppen 50 éve, 1954-ben kezdtem el foglalkozni Szabó Ervin munkásságával. Szerencsémre akkoriban bukant fel Szabó Ervin levélhagyatéka. Éppen hozzáfogtam a témához, amikor váratlanul szólt Győrffy Sándor barátom, aki az akkori Párttörténeti Intézetben dolgozott – neki különben is nagyon sokat köszönhetek, mert egy nagyon sokoldalú és inspiráló személyiség volt, aki

---

¹ Megjegyzés: Terjedelmi korlátok miatt az előadó mondanivalójához fűzött megjegyzéseket, kiegészítéseket, reflexiókat társaságunk honlapján () tesszük közzé, ami – többek között – azt a célt is szolgálja, hogy a szélesebb érdeklődő közönség is olvashassa, s ha kedve és érdemi mondanivalója van, hozzáfűzhesse a maga véleményét.

maga szinte semmit nem produkált, de másokat inspirált és látott el ötletekkel. Tehát Győrffy szólt nekem, hogy Kőhalmi Béla könyvtáros, aki Szabó Ervin tanítványa volt,. egyrészt saját otthonában, másrészt a Sas útcái Könyvtártudományi Központban sok-sok Szabó Ervintől származó levélcsomagot őriz, amelyek Pikler Blanka révén kerültek hozzá. Elmentem a megjelölt helyre, ami az egykori hírneves Baumgarten-könyvtár helységekben volt. Poros, spárgával átkötött csomagolópapírba burkolt fantasztikus dolgok kerültek elő, Szabó Ervinnek az 1890-es évektől az 1910-es évek elejéig terjedő időszakból származó komplett levélhagyatéka, nemzetközi socialista, szociáldemokrata, anarchista és egyéb vezető emberektől származó írások, így – többek között – Plechanovtól Karl Kautskitól és ismeretlen, különböző irányzatokhoz tartozó orosz forradalmároktól, és természetesen a magyar szociáldemokrácia képviselőitől, . Somló Bódogtól és más tudósoktól .Ezeket azután feldolgoztuk, sőt ki is adtuk a 70-es években.

A legnagyobb hatást reám közel száz levelével Jászi gyakorolta, akinek a fiatalkori leveleivel életemben először találkoztam. Ezek episztolák voltak, tele gondolatokkal, kezdeményezésekkel, felszólításokkal, elemzésekkel. Már maga az írás formája, külalakja is figyelemreméltó volt. Jászi írása erősen tükrözte akkori lelkiállapotát. Öregkorára a betűi már szálkások lettek, merevvé vált a hajdan oly lendületes, fiatalkori betűvetése.

20 évvel később, tehát 30 évvel ezelőtt került elő egy másik hatalmas hagyaték. Károlyi Mihályné ekkoriban hozta haza Károlyi Mihály hagyatékát a franciaországi Vence-ből, természetesen nem egyszerre, hanem részletekben. Kiderült, hogy Károlyi Mihály politikai nézeteinek alakulásában is fontos szerepet játszott Jászi. Amolyan összekötő szerepet egyfelől Szabó Ervin és a szociáldemokraták, másfelől Károlyi és a radikális nemzeti függetlenségek között. Később ez egy tipikusan emigrációs levelezés volt. Jászi és Károlyi között 1919-től 1949-ig Kiderült, hogy Jászi ebben az irányban és ebben a vonatkozásban is igen fontos szerepet játszott. Úgy hogy ez egy újabb inspirációt jelentett. Meggyőződtem arról, hogy Jászi tevékenységével érdemes behatóan foglalkozni.

Azután 1975 márciusban érkezett Károlyi és Jászi közös centenáriuma, ők ugyanis két nap különbséggel születtek 1975-ben, Jászi március 2-án, Károlyi március 4-én. Akkor a kádári MSZMP már rávetette magát Károlyira. Károlyira ugyanis szüksége volt az MSZMP-nek mint felmutatható ősre, mivel Kun Bélával nem lehetett nagyon dicsekedni. A felülről is gerjesztett Károlyi kultusznak a farvizén Jászi emléke is be

tudott hatolni a magyar politikai életbe. Jászi, aki addig gyakorlatilag tiltott szerző volt idehaza, közismert antikommunizmusa miatt, most kezdett idehaza helyet kapni. A 100. születésnap alkalmából, legnagyobb meglepetésemre, a Népszabadság szerkesztőségétől kaptam egy felszólítást, hogy írjak egy emlékező cikket Jásziról. Próbáltam olyan cikket írni, amit megfelelő kompromisszumokkal vállalni tudok. Ekkortól számítódik Jászi korlátozott mértékű elfogadottsága az újabb magyar történeti és politikatudományi irodalomban.

A következő nagy lökést az életrajz megírásához az amerikai Jászi hagyaték jelentette számomra a 70-es években. Ugyanis Jászi úgy végrendelkezett, hogy Oberlin College egyik raktárában helyezi el a hagyatékát. 15 évre zároltatott minden levelet, kéziratot és egyéb dokumentumot. Kijelölt egy bizottságot bizalmi emberekből. Ebben a bizottságban helyett kapott a két fia, néhány kollégája Oberlinből, Borsody István aki Amerikában a Jászihoz legközelebb álló tanítvány és munkatárs volt, továbbá Szegedy-Maszák Aladár volt washingtoni magyar követ. Tagja volt a bizottságnak még Csécsy Imre, aki itthon élt. Jászi abban reménykedett, hogy mire a dolog esedékessé válik, Csécsy utazóképes lesz a vasfüggöny túloldaláról.

Jászi úgy rendelkezett, hogy 15 évvel a halála után, nem előbb és nem később, döntsenek ennek a hagyatékknak a további sorsáról. A bizottság a hagyatékot a New York-i Columbia Egyetem Butler Könyvtára Rare Books and Manuscripts – azaz a Ritka könyvek és kéziratok részlegének gondjaira bízta. Jászi 1957-ben halt meg, a 15 év 1972-ben telt le és 1974-ben vagy 1975-ben nyílt meg a hagyaték a kutatók számára. Jászi úgy jelölte meg, hogy *bona fide* kutatók számára akkortól kutatható legyen. Érdekes módon semmiféle külön kikötést nem tett se a naplóra, se a levelezésre, se egyéb, 15 év után jóhiszemű, jószándékú kutatók már láthatták a hagyatékot.

Vezér Erzsébet, aki szerencsés módon éppen akkor egy ösztöndíjat kapott és New York-ban dolgozott, nagyon sok mindent látott és hozott haza. Azután L. Nagy Zsuzsa történész kollégánk a Történettudományi Intézetből és Hajdú Tibor ugyancsak kollégám és barátom az Intézetben látták a hagyatékot. Ők már nagy hírhozók voltak, publikáltak is az anyagról és az anyagból. Elmondták, hogy mi minden van a hagyatékban. És sok másolatot is hazahoztak. Vezér Erzsébet hazahozta a Napló első éveit kifotózva, azután sikerült elintéznie, hogy a Széchenyi Könyvtár a teljes Naplóról mikrofilm másolatot kapjon. 1977-ben én magam is kijutottam két hónapra Amerikába, majd 1982-ben újabb két hónapot tölthettem ott. Összesen háromszor voltam kinn a Jászi hagyaték

ték ügyében, ha nem is hosszú időre. Sokat láthattam és sok másolatot készíthettem. A könyvtár nagyon előzékeny volt, meg lehetett rendelni nem is drága pénzért ezeket a xerox másolatokat. Mindegyiken ott volt a figyelmeztetés, hogy felhasználni csakis a Columbia Egyetem Butler Library hozzájárulásával lehet. Soha nem gátolták, hogy ezekből kötetek és összeállítások készüljenek.

Ez a hagyaték tehát – többek között – egy hatalmas levelezésből áll, lényegében 1919-től kezdve.

Sajnos Jászi korábbi (emigrációja előtti) levélhagyatéka itthon maradt és nagyrészt megsemmisült, mint ahogy megsemmisült a naplónak az a része is, ami itthon maradt. Ezeket Jászi nem Budapesten, hanem barátainál, Kunffy Lajos festőművész somogytúri házában helyezte el. Az ostrom alatt nagy károkat szenvedett. A maradékot Kunffy Zoltán agrártudós, Kunffy Lajos fia összeszedte és a Széchényi Könyvtár Kézirattárának átadta. Hallatlan érdekes ez is. Az R.W Seton Watsonnal folytatott levelezés megmaradt és megmaradtak Ady levelek és Szabó Ervin levelek, igaz töredékesen. Édesanyjának a leveleit, egy-két Ady levelet, azután olyanokat, amikre különösen büszke volt, gratuláló leveleket, amiket a nemzetiségi kérdéstről írt könyvéhez kapott, kivitte magával az emigrációba, s azok megmaradtak. De egyébként az itthoni hagyaték már nem került ki. Madzsar József feladata lett volna, hogy fokozatosan kiküldje, de nem sikerült a könyvtárral együtt kijuttatnia.

1919-től viszont mindent megőrzött. Az emigráció első percétől kezdve minden cédulát, minden kapott levelet és később amikor már írógépen írt, akkor már a saját leveleinek a másolatát is megőrizte. A 30-as években kezdett írógéppel írni. A Károlyival való nagy vitalevelek közül volt néhány, amikor elnézést kért Károlyitól, amiért ceruzával írt, s nem tollal, hogy másolatot készíthessen (Régifajta tollal nem lehetett másolatot készíteni indigóval). A másolatkészítést halálosan fontosnak tartotta Jászi.

Az óriási levélhagyatékot az amerikai kéziratárások nagyon nagy rendben tartják. A levelezésnek van egy katalogizált része, éspedig a német, az angol és a francia nyelvű levelekről, amiket a könyvtárosok el tudtak olvasni.

Katalogizálták olyan ismert magyar személyiségek leveleit is, mint a Károlyi házaspáré, vagy a Polányiaké, akiknek a nevét ismerték.

Van egy óriási nem katalogizált mennyiség is – az un. uncatalogued correspondence – , ahol nem tudtak mit csinálni, mert keresztnevek, becenevek szerepelnek aláíróként. Néhányan vagyunk a világban, akik ezeket ki tudjuk olvasni és meg tudjuk fejteni. A katalogizálatlan rész is rendben van tartva évenkénti csoportosításban.

Ezen kívül vannak a hagyatékban kéziratok, részben az ismert, megjelent munkáké, de nagyon sok publikálatlan műnek a kézirata is. Nagy izgalommal és boldogsággal leltem rá Jászi *Anti-Marx* könyvére, egy 200 oldalas kézírásos műre. Ez 1919/1920-ból való, amin később még a 20-as években is dolgozott, de végül is életében kiadatlan maradt. Soha nem volt vele megelégedve. Felesége, Recha kézírásával rá van írva, hogy *Marxism v.s – versus – Liberalism*,. Vienna, cca 1920. Ez az ismert legkitűnőbb Marx-kritikák egyike. A kritika a mű egyik fele, a másik fele pedig egy utópikus vázlat egy liberális, tehát nem etatista és nem diktatórikus, hanem szabadságelvű szocialista elmélet és rendszer megalkotásáról. Jászi nem volt megelégedve a munkával, s ezért nem jelentette meg. Sikerült ezt hazahozni és kijuttatni tiszteleti tagtársamhoz, Kende Péterhez, aki akkor még Párizsban szerkesztette a Magyar Füzeteket, és ott meg is jelent „*Marxizmus vagy liberális szocializmus*” címen. Ez volt az egyik nagy lelet.

Egy másik kiadatlan kézirat egy filozófiai munka, *Ad Naturrecht*. Ez a természetjogról szóló nagy ismertetés és elmélkedés. Egy részét már sikerült áttenni gépbe, de az életrajz miatt most nem jutottam hozzá, hogy befejezzem. Azt hiszem ebből is sokat lehet majd tanulni. A kéziratok között még nagyon sok kiadatlan, ugyanakkor kiadásra méltó írás is lappang.

Ezután kell említeni a *Naplót*. A Naplónak az 1919 előtti része elvesztett, kivéve néhány nagyon érdekes füzetet, amit az első világháború idején mint haditudósító kis fekete füzetekben jegyzett fel nagyon apró betűkkel. Ezek szerencsére a Kunffy-féle megmentett hagyatékrészben voltak benne. Egyébként 1919 januárjában pont akkor indul a *Napló*, amikor Jászi lemond a miniszterségről. Azt írja, hogy addig naplót vezetni nem volt sem ideje, sem türelme, hiszen olyan lüktető életmódot, olyan őrült munkásságot folytatott, hogy ilyesmire nem volt ideje, de most végre nyugalmasabb időszak következik, gondolta Jászi.

Mindenesetre ettől kezdve 1955-ig vezette ezt a hatalmas *Napló* több ezer oldalon át Ennek első éveit lényegében a bécsi emigráció időszaka tölti ki, s tart egészen 1923 őszeig, amikor először szállt hajóra

Constanca kikötőben. Ez a naplórészlet meg is jelent, a MTA Történettudományi Intézete adta ki.

Terveztem, hogy ennek lesz folytatása is. De ezt őszintén szólva már nem hiszem. Nem az a főbaj, illetve nem az az akadály, hogy angolul írta, már utazás közben nyelvyakorlat céljából angolul vezeti a naplót, azután néha visszatér a magyarra), hanem az, hogy az amerikai professzori életmód egyre inkább igénybe vette őt. Bár rengeteg érdekes mozzanat, megfigyelés és utalás van benne, de nem elég érdekes. Ez csak az életrajzírónak érdekes. Tulajdonképpen rejtély hogy mire szolgált a napló. Minden bizonnyal önmagának írta azzal a céllal, hogy majd ennek alapján megírja memoárját. Tény, hogy amikor öregkorában a müncheni Látóhatár felszólítására elkezdte írni a memoárjait, amelyek sajnos befejezetlenek maradtak, már túl késő volt, mert akkor már alig-alig volt munkaképes. Nagyon szép az a pár folytatás, ami elkészült. Akkor azt írta, hogy „tele van a kabinom... (Kabinnak nevezte a dolgozószobáját) napló kötetekkel”. Kirakta maga elé a napló lapjait és azt használta fel a memoár írására. Általában ezek esti feljegyzések voltak Halálos fáradtan is kényszerítette magát egy agyondolgozott nap után, amikor előadásokat tartott, vitatkozott. Este, sokszor éjfél után jegyezte fel, kivel találkozott aznap, mit olvasott, min dolgozott, mit csinált és mi történt, kinek írt levelet, kitől kapott levelet. Hosszabb összefüggő részek az utazások idején készültek, amikor nem volt ideje mindennap írni. Például a bécsi emigrációban, amikor elutazott 4-5 napra Prágába és ott Benessel, Masarykkal találkozott, vagy az erdélyi utazás alkalmával. Ilyenkor ezeket az utazásokat összefoglalóan írta meg. Néhol szubjektívabb részeket is írt, vitákat vagy kibéküléseket. Málival, Lesznai Annával, első feleségével.

Később Rechával, második feleségével, vagy a fiaival kapcsolatos feljegyzések találhatók a naplóban, ezeket összefoglalóan írta meg. 1955-ig tudta vezetni a naplót. Akkor már visszatért a magyar nyelvre, mert úgy érezte, hogy tömörebben tudja magát kifejezni magyarul, meg azért is, mert az utolsó időben – s ez egy komikus dolog – Recha beleolvasott a naplóba és ha ott női szemmel kifogásolni valót talált, megjegyzéseket tett, beleírt, sőt, ahol üres lapokat vagy féloldalakat talált üresen, azokat teleírta. Megjegyzéseket tett, hogy az nem így volt, hanem úgy. Jászainak volt egy öregkori szerelmi története, amit Recha végignyomozott és ennek a részleteire is kíváncsi volt. Viszonyuk nagyon megromlott a végén.

Jászai öregkori levelezésében Málit és a fiait arra kéri, hogy nevek említése nélkül magyarul írjanak neki, hogy Recha, aki német volt, ne

értse. A *Napló*ban igen óvatosan ilyen rendszabályokhoz folyamodott. Ez egy napló-reform lett volna, de már elkésett 1955-ben. Végül is már csak egy határidő napló lapjaira jegyzett fel esetenként néhány szót, ami mutatja a fizikai és szellemi hanyatlást. Persze a biográfusnak ez így is óriási kincs.

Kezdetől fogva az volt a problémám, hogy mit hagyjak ki. Rengeteg mindent ki kellett hagynom. A kérdés végül is az volt, hogy mi az ami belefér a könyvbe. Elhatároztam, hogy a könyv 500 oldalnál több nem lesz. Úgy döntöttem, hogy nem annyira tudományos, mint inkább olvasmányos könyvet írok, s hogy a könyv nem lesz agyonjegyzetelve, s nem lesz agyondokumentálva. Olyan könyvet akartam írni, amit a nem szakember is el tud olvasni.

Nagyon sokszor idézem a naplót. Általában megvan a dátum a naplóban. Ha éppen valaki ellenőrizni akarja mit vettem át a *Napló*ból, visszakéresheti. Óriási anyag ez, kultúrtörténeti, szépirodalmi az olvasmányai, a személyes élményei és emlékei tükrében.

Előkerült még egy hatalmas forrás, amit ugyanehhez a hagyatékhoz csatolták. Rechának, tehát a második feleségnek egy Jászi halála után 10 évvel írt visszaemlékezése a házasságuk történetére. Megismerkedésük, házasságuk, boldogságuk és boldogtalanságuk története. Meg is jegyzi, hogy ezt Jászi életrajzírójának szánja, mert úgy érzi, hogy Jászi őt a *Napló*ban igazságtalanul állítja be. Recha ezt nagyon öregén kezdte el írni. (Recha 10 évvel volt fiatalabb a férjénél). Halála előtt három évvel, 1967-ben kezdte el az írást. Később kiegészítette. Nagyrészt gépirással készült a *Napló*, de egyre rosszabb minőségben, s akkor még tele volt kézirásos részekkel, beszúrással, pótlapokkal és a pótlapok pótlapjaival. Elég furcsa írásmű, helyenként nagyon érdekes, azután egyre kuszább. Persze ezt is kötelessége felhasználni a biográfusnak, fel is használtam, bizonyos fenntartásokkal. Igyekeztem a kontraverzális leírásból, ami a Jászi levelekből és a naplóból és Recha visszaemlékezésekből kiderül, valahogy rekonstruálni, a valószínűbb igazságot közölni.

Azután volt egy Lesznai Annától származó forrás. Málinak is volt egy hagyatéka, a Jászitól kapott levelek

Hatalmas gyűjtemény ez, amit Vezér Erzsi hozott haza, ami ma is birtokomban van, ami különösen a későbbi évekre nézve nagyon fontos. Néhány fontos levél a válásuk körül. Van Lesznainak egy csodálatos levele 1919 őszéről, amikor Jászi bejelenti a válási szándékát, s ő egy

nagyon szeretetteljes hosszú levélben válaszol az un. vádpontokra, hogy t.i. milyen vétségeket követett el ebben a házasságban. Ez egy jelentős irodalmi alkotás, akárcsak Jászi 12 vagy 14 oldalas önlevele, egy egészen megdöbbentő önvallomás. Azzal kezdi Jászi, hogy „el akarom neked mondani házasságunk válságának a történetét, körülményeit...” Gondolkodtam, hogy kinek írhatott ilyen bizalmas ügyekről Jászi, mert hiszen senkivel nem volt ennyire bizalmas viszonyban. S akkor rájöttem, hogy saját magának írta a levelet, eltávolítandó önmagát a problémától. „Kedves Barátom” Ez ő maga volt. . Megpróbálja kívülről, mint egy barátnak előadni pro és kontra a tényeket és a motívumokat. Ez szerencsére fennmaradt és ezt idéztem is, ha az intimebb részleteket nem is.

Nagyon fontos forrás a család ma élő ifjú tagja, Repitzky Tamás családörténeti műve, ami sajnos még nem jelent meg nyomtatásban, de megjelenés előtt áll. (Azóta meg is jelent:) Repiszky Tamás a Madzsar házaspárnak, Madzsar Józsefnek és Jászi Alice-nak a dédunokája. Gyermekkorától gyűjti a családi dokumentumokat, felkutatta a hivatalos dokumentumokat, születési, házassági és egyéb bizonyítványokat, fényképeket és minden egyebet. Repitzky Pilisszentlászló-i háza valóságos múzeum, a bútoroktól kezdve – amit össze tudott szedni Kassáról, meg Körtvéyesről, azt oda gyűjtötte. Ott vannak Málinak a párnái, fafestményei Repiszky Tamás olyan dolgokat derített fel a családörténetben, amiről egyáltalán nem tudtunk.

Vannak levéltári dokumentumok is, szerencsére még mindig akadnak. Három csoportra sikerült ráakadni. Az egyikre nem volt nagy kunszt, ez a Jászi-féle Nemzetiségi Minisztériumnak a külön irattára 1918/1919-ből. Szép nagy anyag, különben Szarka László kollégám dolgozta és dolgozza fel folyamatosan a nemzetiségi politika és az egykori Magyarország szétesésének a folyamatával kapcsolatos dolgokat. Két személyesebb fondra is sikerült rábukkanni. Az egyik a Földművelési Minisztérium régi anyaga. Ellentétben azzal, amit Jászi saját visszaemlékezésében korábban állított, 10 évig volt a Magyar Királyi Földművelési Minisztérium alkalmazásában. Egészen letről kezdte mint segédfogalmazó, azután miniszteri fogalmazóvá lépett elő. A 900-as években jelentős kedvezményekben részesült. Kiküldték például tanulmányútra Párizsba. Egy féléves ösztöndíjat sikerült szereznie, onnan meg a kultuszminisztériumból. 1905 első félévében hat hónapos párizsi tanulmányutat kapott . Ő érdekes módon korábban úgy emlékezett, hogy fizetés nélkül dolgozott és csak alkalmi renumerációkat kapott, ami nem volt igaz. Megvannak a pontos kimutatások, az is,

hogymelyik fizetési osztályba mikor léptették elő. Ez valahogy kihullt az emlékezetéből, valószínűleg azért, mert nagyon csúnya befejezése lett a dolognak. Amikor a darabont-kormány megbukott, amelyik természetesen neki kedvezett, hiszen az akkori miniszter a szabadelvű oldalnak az embere volt, az akkor gyakorlatilag mentesítette a napi irodai rutinmunkától és ő a tanulmányaival foglalkozhatott. De azután visszajött Darányi Ignác, a feudális nagyuraknak, a nagybirtokoknak a reprezentánsa, aki úgy kirúgatta Jászit a minisztériumból 1906-ban, hogy a lába sem érte a földet. Jászi megpróbált még valamilyen kompromisszummal betegszabadságra menni, de nem volt irgalom. 1906-ban végkielégítés nélkül repült. Ennek megvolt az az előnye, hogy ettől kezdve ő szerkesztette a Huszadik Századot. Saját nevén írhatott, mert addig amíg miniszteriális tisztviselő volt, bizonyos politikai témákról csak álneveken, pl. Rab Balázs, Elemér Oszkár stb. néven írhatott.

A Huszadik Századnak formailag szerkesztője nem lehetett, ezért mindig mást kellett megbíznia, hogy jegyezze a lapot. 1906-tól kezdve már ő csinálhatta. Ez az anyag szerencsésen megmaradt az Állami Levéltár sérülése után is.

A másik nagy meglepetés az volt, noha tulajdonképpen logikus, hogy a Horthy korszak Külügyminisztériumában a reá vonatkozó iratok megmaradtak, s egy ottani levéltáros kolléga szíveségéből sikerült hozzájutni. Ez nem is szerepel az iratjegyzékben. Előkerült egy dosszié, benne a Jászira vonatkozó spiclijelentések Bécsből, Belgrádból, Bukarestből Amerikából, a fiaira vonatkozó jelentések, a belüggyel való levelezés, hogyan kell megfigyelni a kiskorú Jászi fiúkat, Györgyöt és Andrást hogyha hazautaznak (mert ők az anyjukkal Bécsben éltek, s közben magyar állampolgárok is lettek), s főleg amikor György már Angliából a London School of Economics hallgatójaként látogatott haza. Akkor a külügyminisztérium utasítására az ottani magyar konzul, bizonyos Bárdossy László egy alkalomra szóló vízumot adott az ifjú Jászinak. A legérdekesebb az, amikor Jászi először megy Amerikába előadókörútra és amikor Daruvári királyi magyar külügyminiszter kifejezetten utasítja a washingtoni magyar követséget, gróf Széchenyi Lászlót, . akadályozza meg, hogy Jászi beutazási engedélyt kapjon Amerikába. El is utasítják Bécsben, elutasítják Prágában, elutasítják Bukarestben. Véletlenül azonban a bukaresti amerikai konzul, mit sem tudva, hogy tilalom alatt van, megadja a vízumot, Jászi hajóra száll és kijut Európából. A State Department emberei dühöngenek, mert nagyon jóba vannak a Széchenyiékkal, egy húron pendülnek a bethlenista

magyar diplomáciával. Itt azután egy fiatal magyar kutató, Glant Tibor révén az amerikai iratokhoz is sikerült részben hozzájutni. Ez egyben nemzetközi és politikai távlatot is adott a kutatásnak.

Ugyancsak jelentősek a bécsi levéltárak anyagai, a Staatsarchiv és a Polizeidirektion, a Verwaltungsarchiv anyagai, a bécsi rendőrségnek azok a feljegyzései és jelentései, amelyek a magyar emigrációval, főleg a kommunistákkal, Kun Béláékkal foglalkoztak, kisebb részben a szociáldemokratákkal, Jásziékkal is, akiket kevésbé veszélyes, de azért szintén szemmel tartandó elemeknek tartottak.

Ezeket akartam elmondani még a forrásokról. Ez persze még mind csak vázlatos, de nem akarok túlságosan terjengős lenni. A könyv végén, hogy egyszerűbb legyen a jegyzetelés, megadtam egy listát, „Hivatkozások és jegyzetek” címmel ezekről a fontosabb forrásokról.

Szégyenletes módon be kell vallanom mindjárt a könyv megjelenése napján egy pécsi könyvtáros felhívott ijedten, hogy ő már olvassa a könyvet és mi az hogy Danubia, mert állandóan találkozik egy ilyen hivatkozással, hogy Danubia. S akkor rádöbbsentem, hogy amikor betűrendbe raktuk ezeket a kronologikusan rendezett forrásokat, akkor a Danubia kimaradt. A *Danubia* Jászi egyetlen angol nyelvű írásainak gyűjteménye (Selected Works), amely 10 évvel ezelőtt jelent meg. 1984-ben készült el, 1994-ben jelent meg az én 1985-ös előszavammal. A fő persze az, hogy megjelent, nem nagy példányszámban és nem nagyon sikerült elterjeszteni, pedig hát ez az, ami a legfontosabb, Jászi Amerikában készült előadásaiból és írásaiból. Nagyon fontos lenne Jászit angolszász nyelvterületen is megismertetni. Be kell vallanom, hátralevő éveim legfontosabb teendőjének tartom, hogy ezt a könyvet angolul kiadjuk, hogy ennek készüljön egy némileg módosított, angolszász olvasók szájaizéhez szabott angol nyelvű változata.

Most áttérek a Polányi – Jászi kapcsolatra. Persze lehetne szólni Jászival kapcsolatban másokhoz, így a Madzsarékhoz, vagy Szende Pálhoz fűződő viszonyáról is. Természetesnek tartottam, hogy ez a könyv ne egyedül Jásziról szóljon, hanem az ő csapatáról, azokról a bajtársairól, barátairól, harcostársairól, akikkel együtt csinálta azt, amit csinált. Ezekről a kapcsolatokról írok és arról is, hogy ki meddig élt, hogyan végezte életét, legyen szó Kunfi Zsigmondról, Szende Pálról, Zigány Zoltánról vagy másokról. Legtöbbjükéről Jászi írt nekrológot. Valahol azt írta keserű öniróniával „úgy alakult, hogy nem szeretnék egy nemzedék funerátora lenni”. De végül is az lett.

Könyvem megpróbál egy nemzedéki biográfia is lenni. Magamban úgy fogalmaztam ezt meg, hogy a „másik Magyarország élettörténete”, annak története, ami itthon 1918/19-ig, illetve az emigrációban a másik Magyarországgal megtörtént. Erről a hivatalos történetírás alig-alig. szól, mert az emigrációt nem létezőnek vagy legalábbis nem ábrázolandónak tekinti .

Ebben a másik Magyarországon nagyon fontos helyet foglal el a Polányi család és itt a szó legszorosabb értelmében az egész családra gondolok. A család valamennyi tagjáról szólok, Mihályról majd a végén. A Jászi-Polányi Mihály viszony volt a legproblémamentesebb kapcsolat.

Itt is említést kell tennem a forrásokról. Szerencsére a Polányi család archívuma, dokumentumanyaga jórészt megmaradt, a levelezés, valamint egyéb dokumentumok

Egy kitűnő magyar szerző, Szapor Judit , aki Torontóban él, egy kvázi családi biográfiát írt angolul a Polányiakról. Elsősorban a család nőtagjaival foglalkozott részletesen. Az életrajz, amit a Toronto University Press rendelt meg tőle, de a mai napig nem adott ki, kitűnő munka. A könyv egyik lektora voltam, tehát szerencsére van egy példányom belőle. Valamilyen rejtélyes oknál fogva egy harmadik titokzatos lektor rossz véleményt adott róla, s egyelőre nem adják ki.

A könyv a legrészletesebben Polányi Laurával, a legidősebb gyermekkel foglalkozik, akit a családban Mauzinak neveztek el. Szól természetesen a nevezetes Cecil mamáról, azután Laura leányáról, Striker Éváról, a nagyszerű keramikusról, aki éppen most töltött itt egy hetet Magyarországon. Majdnem 100 éves, kitűnő szellemi és fizikai állapotban van. Nagy sikert aratott újabb kerámiáival az Iparművészeti Egyetemen, ahol címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki és magas kormánykitüntetést is kapott. Ő ugyancsak örökölte azokat a bizonyos Polányi-géneket.

A Jászi-hagyatékból is található a Jászi-Polányi család kapcsolataira vonatkozó dokumentumok és mint ismeretes jelentős mennyiséget őriz a Széchenyi Könyvtár Kézirattára. A Columbia Egyetem Kézirattárában őrzik Polányi Károly leveleit, Polányi Lauráét és más családtagokét ugyancsak. Már említettem a chicagói . Polányi-hagyatékot, amelyben megtalálhatók a Jászi-Polányi Mihály levelek. Zeisel Éva a New York melletti, New City-i házában is őriz szépszámú eredeti leve-

let és dokumentumot, amelyek szintén a Polányi-Jászi kapcsolatra utalnak.

A Polányi család szalonjáról, ami egy igazi szalon volt egy fotó is készült, ami szerepel a könyvemben. Jászi is említi a szalont egyik időskori visszaemlékezésében. A fotón látható az unokatestvér, Szabó Ervin is.

Cecil mamával Jászi sokáig levelezett, sőt találkozott is vele, amikor napokat, sőt heteket töltött Bécsben a 20-as évek elején. Jászi a *Naplójában* ironikusan ír Cecil mamáról. Noha megvolt a véleménye Cecil mama zavarosságáról, ahogy a divatos elméletek között légtornászként mozgott, ez nem gátolta meg őt abban, hogy Cecil mama vitalitását és egyéb képességeit ne becsülje nagyra. Később, az emigráció éveiben is fennmaradt a kapcsolatuk.

Ami Laurát, azaz Mauzit illeti, a Jászi-Laura kapcsolatnak több fejezete van. Ifjú korukban Jászi szentimentális, félig szerelmes leveleket írt Mauzinak, aki szemmel láthatóan nagyon tetszett neki. Megjegyzem, Jászinak általában tetszettek a fiatal nők. Úgy tudom, hogy a szentimentális leveleknek semmilyen folytatása nem lett. Ott volt Szabó Ervin, jobb pozícióban Jászinál. Laura nagyon hamar férjhez ment Striker Sándor üzletemberhez, s rövidesen egymás után jöttek a gyerekek.

A már említett szerző leírja, hogy Mauzi volt az, aki az utolsó pillanatban kimentette Amerikába a család tagjait. Striker György Ottót, majd Évát. A családi legendák szerint – Laura szabadította ki Striker Évát másfél éves letartóztatása után a ljubljankai börtönből, ahol azért ült, mert Sztálin meggyilkolásának szándékával gyanúsítottak. Mauzi volt a család összetartója.

Laura gyakran váltott leveleket Jászival. Hoztam szemelvényeket is, hogy megmutassam. Jó viszony alakult ki Recha és Mauzi között. Jászi a Polányiak révén ismerte meg még a 10-es években második feleségét, Rechát. Nagyon jóban voltak az orosz származású Klacskó családdal, amelynek tagjai szintén Bécsben éltek, s akiket Recha is jól ismert. Bécsben egy orosz, osztrák, magyar kulturális és mozgalmi központ működött, a tagjai a Klacskó családnál találkoztak Bécsben.

Recha éppen egy budapesti látogatás alkalmával találkozott először Pollacsek Károlyéknál Jászival. Recha haláláig levelezett Mauzival. Ezek a levelek igen informatívak. Mauzi beszámol Rechának Oszkár-

ról. Először azt írja, hogy egy nagyon szeretetteljes, csodálatos ember, azután egyre növekvő ingerültséggel ír róla.

Jászi egyik legutolsó levele 1956. február 22-én kelt, amikor betegsége miatt már csak előrenyomtatott sémák útján levelezett 1956. február 22-én Jászi egy utolsó levelet írt Mauzinak. Megköszöni az 1955-ben születésnapjára küldött jókívánságot. : „Utólagos köszönet Mauzi 1955-ös elveszett gratulációjára”. (Ugyanis Jászi 80-ik születésnapjára küldte el Mauzi az üdvözlőt, ami elveszett.). Jászi 80 születésnapjára a Látóhatár egy különszámot jelentetett meg. Jászi a fenti levelet így folytatja: “Azóta folyton nem vagyok egészséges. John Smith-sel (ez Mauzi nagy történelmi munkája az amerikai John Smith kapitányról) való nagy történelmi sikerének szívből örültem. Minden jót kíván és üdvözli öreg bajtársa. Jászi Oszkár”.

Ezután Jászi kórházba került, öntudatát 1956 második felében elvesztette, s már nem levelezett többé.

Itt kell említenem Pollacsek Károlyékat. Károlyt, aki ügyvéd volt és feleségét Irmát. Ők méltatlanul kevés említést kapnak a Polányi historiában és histográfiában, pedig kitűnő emberek voltak. Jászi korai leveleiben, amiket Somló Bodognak írt egészen fiatalon, mindenféle anyagi, szerelmi, egzisztenciális kérdésekről, folyton Károly neve szerepel. Gondoltam, ez nem lehet Polányi Károly, hiszen ő ekkor még gyerek volt, ez csak Pollacsek Károly lehet. Pollacsek Károly és felesége összetartó szerepet játszottak nemcsak abban az időben, hanem később is. Például József Attilának közeli barátai voltak. Az ő Üröm melletti kis házuk az akkori baloldal találkozóhelye volt. Irma férje halála után Recha és mások feljegyzéseiben is mint a törődés, a jóság, az anyai tulajdonságok megtestesítője szerepel.

A legproblémátikusabb viszony Jászit Polányi Károlyhoz, azaz Karlihoz fűzte, akivel a legintenzívebb szellemi kapcsolata volt egészen fiatal korától, a Galilei Kör idejétől kezdve. Polányi Károly lett a Radikális Párt titkára. Öccséhez, Mihályhoz írt leveleiben azzal büszkélkedik, hogy Jászi után ő ott a legfontosabb ember. Mindent ő intéz. Felfedezi a maga szónoki képességeit. Ezek a fiatalkori levelek tele vannak a Jászi iránti és a közös ügy iránti rajongással.

A bécsi emigrációban nagyon szoros volt a kapcsolat Jászi és Polányi Károly között. Naponta találkoztak. Polányi Károly egy ún. Gild-szocializmust talált föl, amit liberális szövetkezeti szocializmusnak lehetne nevezni, amin akkortájt Jászi is gondolkodott. Amit írtak

azt naponta egyeztették. Polányi Károly egy ideig közvetlen munkatársa volt Jászinak a Bécsi Magyar Ujságnál, de azután Jászi rájött, hogy Karli a napi gyakorlati munkára teljesen alkalmatlan, s hogy szabadabb pórásra kell engedni. Sokat aggódott Jászi Karli betegsége miatt. Karli már betegen érkezett az emigrációba és éveken keresztül betegeskedett volt. Később Jászi rájött, hogy képzelt beteg. Idővel Karli rendbe is jött, és igen magas kort ért meg.

A bécsi emigráció után kezdtek el levelezni. Viszonyukban rövidesen komoly problémák jelentkeztek. Karli kezdett egyre inkább balra tolnodni, ami Jászinak természetesen nem tetszett. Átutazóban Angliából Amerikába mindig megállt Jásziéknál. Rechával ő is nagyon jó viszonyban volt. Jászi előadásokat is szervezett neki Oberlin College-ban, többször a saját szemináriumában is.

Jászi naplójából kiderül, hogy Karli egyre inkább irritálja, idegesíti őt, elsősorban a bőbeszédűségével. A szavaknak, a mondatoknak és a gondolatoknak a határtalan áradása jellemezte. Recha valahol megírta, hogy Jászi az emberiséget szerette, de legjobb barátai is egy pár óra vagy egy-két nap után már kifárasztották, s nagyon tudták őt idegesíteni. Jászi nem volt könnyű eset.

A lényeg mégis az, hogy Jászi felfedezte Karliban a hamisságot. (Ez Jászi kifejezése volt). Karli — írja valahol Jászi — tulajdonképpen kommunista, de leplezi, nem vallja be ezt egyenesen. A végén egyre feszültebb lett a viszonyuk és ez a levelezésükben is jelentkezett. 1950-ig leveleznek, de egyre különösebb, egymást kerülő gesztusokkal. A végén Jászinak elfogyott a türelme.

1948-ban megjelent Polányi Károlynak a Galilei körről egy olyan visszaemlékezése, amelyben önmagát hibáztatja azért, hogy a Galilei kört nem vitte jó irányba. Jászi ezt kineveti, azt állítva, hogy Károly túlértékeli saját szerepét és a Galilei kör szerepét ugyancsak. Jászi szerint a Galilei Körnek ugyanaz volt a baja mint a társadalomnak. Végeredményben a Kör behajózott a Kommunista Pártba, s ezen nincs mit szépitni — írta.

De Jászi Karli gazdaságtörténeti munkásságát sem becsülte sokra. Azt mondja neki: te a historizmus irányába mész, én pedig a természetjog irányába próbálok előrejutni. Útjaink szétválnak, eltérnek egymástól, nem hiszem, hogy a korunkat feszítő nagy problémák megoldhatók azoknak a gazdaságtörténeti részletkutatásnak a segítségével, amelyeket művelsz. Ez szellemi szakítás volt, amire Polányi Károly érdemben

már nem is válaszolt. Jászi Mauzinak írja meg, hogy Karli megszakította vele a kapcsolatot. Talán szerepe volt ebben feleségének, Duczynska Ilonának is, aki – ezt tanúsíthatom – határozottan nem szerette a "polgári" Jászit.

Jászi igyekezett egy ideig fenntartani a kapcsolatot a régi emlékekre való tekintettel. Karli szellemi kapacitását mindég ismerte és elismerte, de egyre jobban irritálta őt. Komoly vitáik voltak a keresztény kommunizmusról. Ezt a megjelölést Polányi Károly visszautasította, nem a keresztény részét, hanem a kommunizmus részét. A keresztényszocialisták a 30-as, 40-es években főleg Angliában működtek. Jászi megállapítása nem állt messze az igazságtól. Jászi különösen az 50-es években nem volt hajlandó semmivel sem közösséget vállalni, ami a kommunizmushoz kapcsolódott, ezért még az általa rajongásig szeretett és tisztelt Károlyi Mihállyal is megszakította a barátságot 1949-ben, amit később nagyon keservesen megbánt.

Miközben Károllyal alaposan megromlott Jászi viszonya, egyre közelebb érezte magához az öccsét, Mihályt, akivel filozófiai és politikaelméleti témákról is levelezett. Rövid leveleket írt, de azok nagyon hangsúlyosak voltak. Leveleiben Jászi sokszor élesen szembeállította a két testvért. Nagyon fontosnak tartotta a személyes találkozást Mihállyal. Amikor 1947-ben utoljára Európába jött, s búcsúlátogatást tett Ausztriában, Csehszlovákiában és Magyarországon, tervezte, hogy Európába érkezve az első állomása London lesz, ahol találkozi fog. Polányi Mihállyal. Ő azonban nem kapta meg a Jászi érkezését közlő levelet. Recha meg volt győződve arról, hogy ez Kemény Magdának, Mihály feleségének volt tulajdonítható, aki tudatosan akadályozta meg a találkozást. Jászi nagyon sajnálta, hogy a találkozás akkor nem jött létre.

Polányi Mihály később amikor Chicagóba ment, útözben meglátogatta Jászit Oberlinben. Mihály volt az, akivel Jászi az utolsó magyar szavakat váltotta néhány nappal a halála előtt. Jászi akkor már hónapok óta nem beszélt, s főleg magyarul nem. Amikor meglátta Polányi Mihályt, megszólalt magyarul. Pár szót váltottak magyarul. A jelenlevő Lányi György, aki utóda lett Jászinak Oberlinben, tanuja volt Jászi végórának, megrendülve írja le ezt a találkozást. Recha visszaemlékezésében ugyanúgy írja le az eseményt ahogy Lányi György. Polányi Mihály volt az, aki Jászi számára élete végén jelentőségben kiemelkedett a többiek közül.

Az a tény, hogy Jászi utolsó mondatai magyarul hangzottak el, engem hallatlanul szíven ütött.

Jászi keményen bírálta a Polányi család azon tagjait, akik szimpatizáltak a kommunistákkal és a Szovjetunióval. Mihály mint a Congress of Cultural Freedom egyik vezető alakja a kommunizmust és a Szovjetuniót illetően ugyanazt az álláspontot képviselte, mint Jászi.

Ezzel be is fejezem mindanivalómat, köszönöm, hogy ilyen hosszan beszélhettem.